

УДК 911.3:330.59

Мирослава Лапушняк

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Стаття присвячена аналізу сучасних методологічних підходів визначення рівня життя населення регіону, в результаті якого були виявлені дискусійні сторони відбору єдиних критеріїв та показників оцінки життєвого рівня населення; показані проблеми адаптації сучасних методик до наявної вітчизняної статистичної бази та специфічних аспектів розвитку конкретного регіону чи населеного пункту. У статті розглядаються напрями науково-методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, індекс людського розвитку, вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств, інтегральний показник.

Мирослава Лапушняк. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА. Статья посвящена анализу современных методологических подходов определения уровня жизни населения региона, в результате которого были обнаружены дискуссионные стороны отбора единственных критериев и показателей оценки жизненного уровня населения; показанные проблемы адаптации современных методик к имеющейся отечественной статистической базе и специфическим аспектам развития конкретного региона или населенного пункта. В статье рассматриваются направления научно методических подходов, связанных с разработкой интегрального показателя уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни населения, качество жизни, индекс человеческого развития, выборочное обследование условий жизни домохозяйств, интегральный показатель.

Myroslava Lapushniak. PRESENT-DAY METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING REGIONAL SOCIAL STANDARD OF LIVING. The article represents the analysis of present-day methodological approaches to defining social standard of living in a region. The analysis disclosed debatable instants of choosing common criteria and indices for the assessment of said standard as well as it showed the problems of modern methods adaptation to available national statistical base and specific aspects of development in this or that region or settlement. The article considers trends in scientific-methodical approaches to development of integral index of social standard of living.

Keywords: social standard of living, quality of life, index of human development, selective examination of household living conditions; integral index.

Вступ. Постановка проблеми. Існуючі системи показників, що нині застосовуються для оцінювання соціального стану, охоплюють коло показників, кожний з яких характеризує кількісну або якісну сторону одного з аспектів добробуту суспільства. Проте вони не дають цілісного уявлення про рівень життя в даний момент часу й у динаміці, а також не зовсім придатні для проведення порівняльного аналізу рівня життя населення різних соціальних груп, регіонів і, навіть, держав, на що акцентує увагу суспільна географія. На думку експертів ООН, статистика та науковці поки що не знайшли раціонального способу розробки всеосяжного показника рівня життя населення регіону, хоча відповідні роботи постійно проводяться в різних напрямках.

Для часткового вирішення цих проблем була запропонована практика побудови інтегральних показників, завданням яких є забезпечити методологічну єдність усіх окремих показників даної системи та надати однозначну оцінку рівня та динаміки досліджуваного процесу.

З іншого боку, враховуючи багаточисельність окремих показників рівня життя й те, що їх кількість і зміст змінюються разом із розвитком соціальних відносин у суспільстві, розробка інтегрального показника призводить до необхідності вирішення низки доволі складних методологічних проблем.

Слід наголосити, що при наявності значної кількості досліджень життєвого рівня населення в Україні відсутня методологічна база для проведення комплексної оцінки на регіональному рівні. Сьогодні створена методологічна база для проведення

міжрегіональних порівнянь складових життєвого рівня на основі індексів людського розвитку, але не сформульовані підходи до аналізу закономірностей формування життєвого рівня в окремому регіоні. Це обумовлює важливість дослідження та розв'язання дискусійних питань стосовно методико-методологічних підходів до комплексної оцінки рівня життя населення регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасних методико-методологічних підходів до комплексної оцінки рівня життя населення регіону. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- на основі аналізу сучасних методико-методологічних підходів визначення рівня життя населення регіону, виявити дискусійні сторони відбору критеріїв та показників оцінки життєвого рівня населення;
- пояснити можливість застосування існуючих методологічних підходів до оцінки рівня життя населення регіону;
- вказати напрями науково-методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення.

Виклад основних результатів дослідження. На сучасному етапі досліджень одним з найпоширеніших і найбільш узагальнюючих показників визначення рівня життя населення є індекс людського розвитку (ІЛР), розроблений пакистанським економістом Махбубом ель Хаком.

Він розраховується ООН з 1990 року і щорічно друкується у вигляді Доповідей про світовий людський розвиток. ІЛР обчислюється як середньоарифметичне трьох складових: середньої тривалості

життя населення країни, рівня освіти та обсягів ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності в межах від 0 до 1 (чим ближче до 1, тим рейтинг країни буде вищим, і, навпаки) [7].

Зважаючи на можливості вітчизняної статистичної бази, особливості соціально-демографічних, організаційно-економічних, екологічних умов та національно-культурні традиції України Держкомстатом разом із Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України розроблено національну методику обчислення ІЛР і затверджену Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України (від 05.04.2001 та 14.03.2001 №№182/76)[2]. Вона дозволяє виконувати методологічно коректні співставлення як за інтегральним індексом, так і за кожним з 9-ти індексів окремих аспектів людського розвитку (демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування ІЛР). Кожному з аспектів людського розвитку відповідає окремий блок показників, що формують систему індикаторів людського розвитку регіонів. Схема побудови інтегрального індексу людського розвитку передбачає 3-етапний процес відповідно до 3-рівневої ієрархічної системи показників. На відміну від міжнародної методології розрахунку ІЛР, вітчизняна методика передбачає проміжний етап – побудову узагальнюючих індикаторів, що характеризують кожен із аспектів людського розвитку. Це дозволяє уникнути надмірного інформативного обтяження основного показника при забезпеченні достатньо комплексного підходу до характеристики регіональних особливостей людського розвитку та мінімізації впливу випадкових обставин.

Принциповим моментом методики є її орієнтація виключно на інформаційну базу Держкомстату України – дані державних статистичних спостережень та базових вибіркових обстежень домогосподарств. [2, 7].

У 2011 році, Державним комітетом статистики України були розроблені та затверджені методологічні положення з організації державного статистичного спостереження "Обстеження умов життя домогосподарств", які визначають порядок організації та методологію проведення державного статистичного спостереження.

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств України передбачає три складові частини із застосуванням різних інструментів обстеження для одержання інформації: 1) збір даних щодо загальної характеристики домогосподарства; 2) спостереження за витратами і доходами домогосподарств; 3) модульні тематичні опитування [3].

Саме завдяки обстеженням умов життя домогосподарств визначається комплекс соціально-економічних характеристик домогосподарств і населення України. І це дає можливість всебічно точно на сьогоднішній день показати життєвий рівень різних соціальних верств населення на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Такі обстеження домогосподарств також показують рівень бідності населення.

На думку д.еко.н. В.О. Мандибури своєрідність категорії "рівень життя" полягає передусім у тому, що вона не може бути відображена одним або навіть кількома показниками. Для цього автором запропонована цілісна система кількісних і якісних показників, що відтворює розгорнуту і всебічну оцінку складної внутрішньої структури "життєвого рівня" населення.

Найбільш повно система показників рівня життя може бути представлена наступними шістьма групами: 1) інтегральні показники, які віддзеркалюють досягнутий рівень реальних доходів та майнової забезпеченості населення (величина національного доходу або валового внутрішнього продукту на душу населення; середній рівень заробітної плати в народному господарстві та окремих галузях; обсяги національного багатства на душу населення та питомі ваги у ньому особистого майна; обсяги заощаджень та страхових внесків); 2) показники споживання населенням матеріальних благ, культурних і побутових послуг (обсяги і структура споживання продовольчих товарів; рівень забезпеченості одягом і взуттям; обсяги споживання найважливіших предметів культурно-побутового призначення та товарів довгострокового користування; рівень побутового обслуговування; стан забезпечення послугами торгівлі і громадського харчування; рівень транспортного обслуговування і зв'язку; якість житлових умов та комунальних послуг); 3) показники, що характеризують рівень забезпечення працюючих належними умовами, необхідними у виробничому процесі (рівень зайнятості; тривалість робочого часу; інтенсивність та продуктивність праці; стан охорони та безпеки праці; надійність системи соціального страхування працюючих; стан культури виробництва та його технічне оснащення); 4) показники, що характеризують стан задоволення потреб населення у сферах фізичного, духовного і соціального розвитку (умови і рівень медичного обслуговування; рівень освіти; забезпеченість культурно-освітніми та іншими естетичними установами; забезпеченість потреб у сфері фізичної культури і спорту); 5) показники, які визначають якісні характеристики життєвого рівня населення (стан здоров'я та середня тривалість життя; тривалість активного трудового довголіття; величина вільного часу і можливості його раціонального використання); 6) показники, що розкривають рівень існуючих суспільно-правових гарантій, які має населення країни, а також надійність забезпечення політичних свобод громадянам у суспільстві [1].

Власну систему показників, яка охоплює економічні та соціальні індикатори рівня життя населення, запропонувала к.еко.н. О.Ю. Мірошниченко (рис. 1).

Одним з найбільш актуальних завдань статистики є розробка узагальнюючого показника рівня життя населення, який би, по-перше, синтезував окремі індикатори, що характеризують різні аспекти життєвого рівня населення; а, по-друге, дозволив би проводити міжрегіональні та міжнародні порівняння досліджуваного явища за єдиним методологічним принципом. Вивчення цього питання дозволило автору встановити, що існують два напрями науково-

методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення:

1. Перший напрямок базується на пропозиції щодо використання у якості інтегрального показника деяких окремих показників, що дають узагальнену оцінку рівня життя населення.

2. Другий напрямок пов'язаний з побудовою інтегрального показника на основі окремих показників життєвого рівня з використанням різних статистичних методів.

Рис. 1. Система показників рівня життя населення [4]

На даному етапі у практиці статистичних досліджень рівня життя населення більшого поширення набуває другий напрямок робіт. Було розглянуто основні методи побудови інтегральних показників: адитивного агрегування, факторних навантажень, таксономічний метод, метод побудови інтегральних показників на основі рангів; та доведено, що більш прийнятним для конструювання інтегрального показника рівня життя населення є таксономічний метод, а саме його модифікований варіант. Використання даного методу дає можливість здійснювати порівняння життєвого рівня населення різних країн та регіонів у динаміці, оскільки координати умовного об'єкта не залежать від показників ознакової множини, вони встановлюються на фіксованому рівні (в межах варіації значень ознаки), тобто відбувається перехід до універсальної бази порівняння, що дозволяє надавати економічну інтерпретацію значенню інтегрального показника [4].

К.екон.н. І.І. Проніна здійснила порівняльну оцінку рівня життя населення України в розрізі обласних регіонів. У компонентній структурі автор виділяє наступні складові (із зазначенням репрезентати-

вних показників): матеріальний добробут (середні сукупні витрати, питома вага грошових витрат в сукупних витратах, частка незареєстрованих грошових доходів в грошових витратах, частка мінімального споживчого кошика в середніх сукупних витратах, частка витрат на харчування в сукупних витратах, рівень бідності); зайнятість (рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт реєстрації безробіття, рівень виробничого травматизму, рівень професійної захворюваності); здоров'я (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнт мертворожденних і померлих в перинатальний період, рівень смертності серед чоловіків працездатного віку, коефіцієнт умовного здоров'я, питома вага населення, що вважає свій стан здоров'я незадовільним, індекс збалансованості харчування); освіта (охоплення дітей дошкільними закладами, охоплення дітей базовою середньою освітою, питома вага населення з вищою освітою, індекс комплексності викладання в середніх освітніх закладах, частка дітей, що продовжували навчання після 9-го класу); умови проживання (частка видатків на соціально-культурні заходи, рівень урбанізації, частка сімей, що не мають окремого жи-

тла, частка сільських сімей, що мають житло з мінімумом зручностей, частка міських сімей, що мешкають у комфортному житлі); соціальна безпека (частка тяжких злочинів в загальній кількості, коефіцієнт смертності від суїцидів, рівень застійного безробіття, глибина бідності, коефіцієнт Джині, частка осіб, що займалися бродяжництвом (жебрацтвом) в населенні працездатного віку). Оскільки всі показники мають різну розмірність (абсолютні та відносні, статичні та динамічні), то побудова інтегрального показника передбачає перехід до спільних характеристик. З цієї метою автором запропоновано скорочену методику розрахунку інтегрального показника життєвого рівня. В основу його побудови покладено лише відносні статичні показники, які найбільш точно і повно характеризують ситуацію на даний час. В залежності від впливу того чи іншого показника на загальний рівень добробуту населення, всі вони поділені на стимулянти та дестимулянти. Всі вищепераховані показники згруповані у 6 блоків. Тому розрахунок здійснюється за блоковим принципом, із присвоєнням кожному блоку вагового коефіцієнту (сума всіх вагових коефіцієнтів дорівнює 1). Таким чином, розрахунок узагальнюючого показника надасть можливість для кількісного аналізу зрушень у життєвому рівні населення країни протягом року або більш тривалого періоду [5].

К.геогр.н. Я.Ю. Штокало основними індикаторами рівня життя населення виділяє економічний добробут, соціальний розвиток та екологічну ситуацію. На їх основі автором визначений рівень життя населення у розрізі адміністративних районів Тернопільської області, міської та сільської місцевості. За допомогою статистичного і картографічного методів автор виявив закономірності формування рівня життя населення у регіоні, його відмінності серед окремих соціальних груп населення та у різних типах населених пунктів [8].

Нові методологічні підходи дослідження життєвого рівня населення регіону запропонувала к.еко.н. О.В. Рєвнітцева. Автор розробила методику та здійснила оцінку рівня життя населення Житомирської області на основі ієрархічної системи показників з урахуванням загальнодержавних та регіональних умов розвитку. В основу дослідження покладені цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою. Система показників складається з наступних аспектів: 1) умови для підвищення життєвого рівня; 2) ресурси для задоволення потреб населення; 3) рівень задоволення потреб населення [6].

Висновки. Проведений аналіз методико-методологічних підходів переважно українських науковців до визначення рівня життя населення регіону дає загальні уявлення про існуючі методичні основи вивчення компонентної структури рівня життя населення, обчислення узагальнюючих показників, що дають можливість зробити регіональні співставлення життєвого рівня населення країни. Очевидно, що підбір критеріїв та показників оцінювання залежить від мети і масштабів дослідження, традицій і предметного поля діяльності конкретної науки та її методичного апарату. Аналіз методик показав, що основними групами показників оцінки рівня життя населення є соціальні та економічні, в деяких випадках ще екологічні та духовні. І саме суспільна географія особливо точно показує регіональні закономірності формування рівня життя населення на основі цих груп показників. Слід також підкреслити важливість правильного відбору показників для уникнення спотворення результатів.

При визначенні життєвого рівня населення логічним є використання системного підходу, через який регіон розглядається як невід'ємна складова країни, а на формування рівня життя впливають загальнодержавні та регіональні чинники.

Список використаних джерел:

1. Mandybura V.O. Riven zhyttya naseleennyia ta mekhanizmu yoho rehulyuvannya: Avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.09.01 / V.O. Mandybura; NAN Ukrainy. In-t ekonomiky. – K., 1999. – 36 s. [Мандибуря В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / В.О. Мандибуря; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36 с.]
2. *Metodyka rozrakhunku intehralnykh rehionalnykh indeksiv lyudskoho rozvytku.* – Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy. – 2000. – С. 18-41. [Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів людського розвитку. – Київ: Державний комітет статистики України. – 2000. – С.18-41].
3. *Metodologichni polozhennya z orhanizatsiyi derzhavnoho statystychnoho sposterezheniya «Obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv».* - Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy. – 2011. – 41s. [Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств». - Київ: Державний комітет статистики України. – 2011. – 41 с.]
4. Miroshnychenko O.Yu. Statystychnye ocynuvannya rivnyia zhyttya naseleennyia: Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.10 / O.Yu. Miroshnychenko. – K., 2008. – S. 1-5. [Мірошниченко О.Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 / О.Ю. Мірошниченко. – К., 2008. – С. 1-5].
5. Pronina I.I. Riven zhyttya naseleennyia Ukrainy: metody analizu ta napryamy pidvyshchennya: Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.09.01 / I.I. Pronina; NAN Ukrainy. Rada po vyvch. produkt. syl Ukrainy. – K., 2002. – 19 s. [Проніна І.І. Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / І.І. Проніна; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2002. – 19 с.]
6. Revnitsseva O.V. Metodologichni pidkhody do vyznachennya rivnyia zhyttya naseleennyia ta yikh zastosuvannya na praktitsi / O.V. Revnitsseva // Visnyk ZhITI: Seriya: Ekonomichni nauky. – 2002. - № 22. – S. 324-329. [Рєвнітцева О.В. Методологічні підходи до визначення рівня життя населення та їх застосування на практиці / О.В. Рєвнітцева // Вісник ЖІТІ: Серія: Економічні науки. – 2002. - № 22. – С. 324-329].

7. *Ukrayina. Lyudskyy rozvytok. Zvit.* – Kyiv: PROON, shchorichnyk. – 2000. – 96 s. [Людський розвиток. Звіт. – Київ: ПРООН, щорічник – 2000. – 96 с.].
8. *Shtokalo Ya.Yu. Riven zhyttya naseleennya regionu (suspilno-geografichni aspekty doslidzhennya na prykladі Ternopilskoyi oblasti): Avtoref. dys... kand. geogr. nauk: 11.00.02 / Ya.Yu.Shtokalo; Lvivskyy nats. un-t im. I. Franka.* – Lviv, 2010. – 17 s. [Штокало Я.Ю. Рівень життя населення регіону (суспільно-географічні аспекти дослідження на прикладі Тернопільської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Я.Ю. Штокало; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 17 с.].

Summary

Myroslava Lapushniak. PRESENT-DAY METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING REGIONAL SOCIAL STANDARD OF LIVING.

Social standard of living in present-day conditions of development of Ukraine is considered as social-economic category that characterizes the extent to which population's material and non-material needs are satisfied and said needs continuous development.

Generalization of world and national experience of establishing specific parameters to help assess the extent of human's social-economic needs satisfaction shows that there are still no substantiated criteria for reliable assessment of indices that would be the base for ascertainment of real level of living in different social strata. Though human development index-based methodological framework for inter-regional comparisons of living standard components is now available, it lacks approaches for the analysis of regularities of living standard formation in this or that region.

This article deals with the analysis of present-day methods of assessment of regional social standard of living predominantly developed by Ukrainian scientists (V.O. Mandybura, O.Yu. Miroshnychenko, I.I. Pronina, Ya.Yu. Shtokalo, O.V. Revnivitseva, etc). Debatable instants of choosing common criteria and indices for the assessment of social standard of living are outlined.

Study results showed that the assessment of social standard of living should proceed from the principles of complexity and system according to which each specific region is regarded as a state's integral part and its social standard is formed under the influence of national and regional factors.

Keywords: social standard of living, quality of life, index of human development, selective examination of household living conditions; integral index.